

met een steviger financiële positie uit de tweede wereldoorlog te voorschijn. Terecht kenschetsen de schrijvers de Duitse bezettingsjaren dan ook als 'de oorlog en zijn paradox': de deposito's stegen zeer sterk en de grondslag voor de afronding van de commerciële en organisatorische uitbouw van de Kredietbank werd gelegd.

Het vierde deel (hoofdstukken 8 tot en met 10) beschrijft de naoorlogse expansie van het bedrijf, die, zij het in wisselende mate, zal voortgaan tot het jubileumjaar. Door zijn aard wijkt dit gedeelte van het boek nogal af van het voorgaande en draagt het meer het karakter van een aanprijzing van de jubilerende bank dan een historisch overzicht van haar ontwikkeling. Dit geldt niet voor de rest van het boek, al is het spijtig dat de aandacht zich vrijwel uitsluitend richt op de Kredietbank zelf en dat weinig informatie wordt verschaft over de plaats van de Kredietbank in het licht van de ontwikkelingen in de gehele bedrijfstak. Dientengevolge is het onderhavige werk voornamelijk een voorbeeld geworden van een bedrijfsgeschiedenis die het beschreven bedrijf in het volle licht plaatst en de omgeving onderbelicht laat. Dit neemt niet weg dat de minutieuze beschrijving van de financiële sanerings- en fusieoperaties bij de totstandkoming van de Kredietbank een uiterst instructieve bedrijfseconomische gevalstudie representeert, met veel interessante boekhoudkundige details, die de neiging oproept een en ander eens te reconstrueren. Wellicht hadden de schrijvers hierop kunnen anticiperen door hun uiteenzetting terzake nog eens in een boekhoudkundig schema samen te vatten. Dit uiterst boeiende onderdeel uit de geschiedenis van de Kredietbank zou daardoor als uitgewerkt voorbeeld van een bankenfusie dienstbaar kunnen worden gemaakt aan onderwijs en praktijk. Per slot van rekening wordt een gedenkboek voor een bank niet alleen geschreven voor historici, maar ook voor geïnteresseerden in en kenners van de desbetreffende bedrijfstak. Hoe dit ook zij, dit deel van het gedenkboek biedt, naast andere, minder spectaculaire onderdelen, een zeer fraai voorbeeld van de ontsluiting van de bedrijfsarchieven van de Kredietbank, waarvoor de lezer de auteurs dankbaar moet zijn.

M. M. G. Fase

Maarten Prak, 'Buitenlandse zaken. De SDAP en de Spaanse burgeroorlog, 1936-1939', in: *Het zesde jaarboek voor het democratisch socialisme* (Amsterdam: Arbeiderspers, 1985) 148-171; G. Lutke Meijer, *Voorspel wereldbrand. Een ooggetuigenverslag van de Spaanse Burgeroorlog* (Den Haag: Nijgh & Van Ditmar, 1986, 160 blz., f29,50, ISBN 90 236 5668 7); H. Dankaart, J.-J. Flinterman, F. Groot en R. Vuurman, *De oorlog begon in Spanje. Nederlanders in de Spaanse burgeroorlog 1936-1939* (Amsterdam: Van Gennep, 1986, 179 blz., f29,50, ISBN 90 6012 665 3); H. Hermans, *Littekens in een gelooide stierhuid. Nederlands-talige schrijvers over de Spaanse burgeroorlog 1936-1939. Bloemlezing door ...* (Weesp: Agathon, 1986, 268 blz., ISBN 90 293 9850 7); H. Willemsse, *De onvoltooide revolutie. Burgeroorlog in een Spaans dorp* (Amsterdam: SUA, 1986, 136 blz., f18,-, ISBN 90 6222 138 6); *1936 - The Spanish Revolution* (Amsterdam: The EX, 1986, 144 blz., f13,40); *No Pasaran! Notities over de Spaanse burgeroorlog* (Amsterdam: Raket en Lont, 1986, 144 blz., f17,50); B. Hogenkamp, *No Pasaran!. Film en de Spaanse burgeroorlog* (Amsterdam: Filmmuseum, 1986, 64 blz., f10,-).

In Nederland is de vijftigste verjaardag van het uitbreken van de Spaanse burgeroorlog niet

onopgemerkt voorbijgegaan. Televisie- en radioprogramma's, de onthulling van een monument voor de Nederlandse vrijwilligers aan republikeinse zijde, filmcycli, een internationaal colloquium in Utrecht, Lorca-theater, tentoonstellingen, speciale nummers van tijdschriften en boeken. En binnen het geheel van publikaties betreffende de burgeroorlog treffen wij een bonte verscheidenheid aan.

Ik noem als eerste de op een scriptie gebaseerde studie van Maarten Prak over de SDAP en de burgeroorlog waarvoor onder andere het SDAP-archief en dat van de socialistische internationale (SAI) zijn gebruikt. Het artikel bevestigt overeenkomstige studies over staten en partijen buiten Spanje. De eigen politieke belangen — hier het streven naar regeringsverantwoordelijkheid — stonden centraal en niet de solidariteit met Spanje. Spanningen met de SAI, over, door de SDAP fel afgewezen, samenwerking met communisten (of zelfs van parallelgaande actie) waren het gevolg. Interessant is dat de SDAP, terwille van de vrede, in feite de non-interventie accepteerde. Een omzwaai kwam niet door gebeurtenissen in Spanje, maar door de 'Anschluss' van Oostenrijk.

De gebeurtenissen in Spanje zelf — Sevilla pal voor, Barcelona in de eerste maanden van de burgeroorlog — staan wel centraal in het nogal verrassende boek van Gerard Lutke Meijer. Reportages van een freelance journalist, in die dagen zelf geschreven, maar geweigerd door *De Telegraaf*. De nadruk moet op journalistiek liggen, van de achtergronden was de schrijver niet erg op de hoogte. Het boek is veel minder interessant dan bijvoorbeeld Lou Lichtvelds ooggetuigenverslag *De Sfinx van Spanje*. Maar het zijn eerlijke soms wat naïeve beelden van de revolutieperiode, de collectivisaties, de milities in Aragón met veel persoonlijke indrukken en foto's van de schrijver (hoewel niet allemaal). De korte informerende teksten van de bewerkers zitten er soms lelijk naast, een inhoudsopgave ontbreekt.

Tussen 'Spanje zelf' en 'Nederland' in beweegt zich een derde geschrift, over Nederlanders in de Spaanse burgeroorlog, dat wil zeggen vooral die in de internationale brigades en de medische vrijwilligers. De interessante studie is, naast literatuur- en bronnenstudie (ook Spaanse archieven werden geraadpleegd), gebaseerd op gesprekken en interviews met oudstrijders, die Spanje doorgaans nog heel sterk door hun toenmalige bril bekijken. In feite de communistische visie, de burgeroorlog als anti-fascistische strijd met voorbijzien (en ontkennen) van de volksrevolutie en andere Spaanse realiteiten. De auteurs zijn zich van die realiteiten zeker bewust, maar hun studie blijft toch enigszins steken tussen die Spaanse werkelijkheid en het vertekende beeld van de interbrigadisten. Hun aantal schatten de auteurs op ruim 600, zij hebben echter niet gepoogd hen allen te retraceren en te rubriceren, maar geven wel, ook over motiven en achtergronden, interessante gegevens. Vergeleken met publikaties over de vrijwilligers uit andere landen, slaat *De oorlog begon in Spanje* geen slecht figuur.

Over de weerklank die de burgeroorlog in de Nederlandse literatuur had stelde Hub. Hermans een mooie bloemlezing samen, met een goede uitleiding. Er staan meer dan vijftig Nederlandse en Vlaamse schrijvers en dichters in.

De onvoltooide revolutie van Hanneke Willems is, na Jean Schalenkamps boek over de terreur op Majorca *Van een eiland kan men niet vluchten*, uit 1983, de tweede 'oral history' van Nederlandse huize en het is even aangrijpend. Het bevat de levensverhalen van de mensen uit een anarchistisch dorp in Aragón, hun sociale revolutie en de terreur tegen hen. De schrijfster maakte ook een film over het dorp.

Tenslotte vermeld ik nog de volgende publikaties: *1936 - The Spanish Revolution*, een fotoboek met niet eerder gepubliceerde foto's en twee grammofoonplaten; *No Pasaran! No-*

RECENSIES

tities over de Spaanse burgeroorlog, een mengeling van stripverhaal, documentatie en informatie; Bert Hogenkamp, *'No Pasaran! Film en de Spaanse burgeroorlog*.

Met speciale nummers over de burgeroorlog kwamen de libertaire tijdschriften *De Vrije*, (zomer 1986) v-vii, 84 blz., en *De As*, LXXIV (april-juni 1986) 40 blz., het historische tijdschrift *Leidschrift* (november 1986) vii, 138 blz., het 'kleurenkatem' van *Vrij Nederland*, xxx (26 juli 1986) en *De Tijd* (week 27, 4 juli 1986) met een 'special'.

Rudolf de Jong

Wim Kan, *Burmadagboek 1942/1945*, F. Rühl, ed. (Amsterdam: De Arbeiderspers, 1986, 268 blz., f34,50, ISBN 90 295 2500 2).

Wim Kan behoeft geen introductie; evenmin het feit, dat hij van 1942 tot 1945 als krijgsgevangene aan de Burmaspoorweg te werk werd gesteld. Nog afgezien van het verslag, dat hij hierover met Corry Vonk in 1946 publiceerde in *100 dagen uit en thuis*, werd dit gegeven bij het grote publiek vooral bekend door zijn felle stellingname bij het inofficiële bezoek van keizer Hirohito aan Nederland in 1971. Zijn dagboek over deze oorlogperiode is nu door zijn schatbewaarder en literaire executeur-testamentair Frans Rühl, die vanaf 1968 als zijn persoonlijke en artistieke rechterhand fungeerde, persklaar gemaakt. Met de uitgever maakte Rühl er ook typografisch een prachtig boek van.

Het dagboek loopt van 31 mei 1942, toen Kan nog in Bandoeng geïnterneerd was tot 8 november 1945 en eindigt met de korte notitie 'Ontmoeting met Olie (Corry Vonk, E. L.-S.) in Thailand Hotel! Einde POW dagboek' (248). Alleen in de eerste bladzijden, die nog op Java spelen, tot oktober 1942, heeft Rühl verkortingen aangebracht. Herhalingen, de inhoud van dromen en ideeën voor nooit geschreven toneelstukken schraptte hij, overigens zonder die plaatsen aan te geven. Een korte biografische schets, een verantwoording, een beperkt notenapparaat en een lijst met Japanse en Maleise woorden maakt het boek voor een breed publiek toegankelijk.

Het door Rühl beheerde Kan-archief bestaat uit 110 dikke dagboeken plus vele blocnotes aantekeningen en correspondentie. Met het Burma-dagboek is dus maar een klein deel bloot gegeven van het leven van een man, die publiciteit rond zijn persoonlijk leven schuwde en deze eens beschreef als verstikkende klimop, door de kunstenaar in het prille begin van zijn carrière zelf als klein stekje geplant. Het is ook het meest bekende deel van zijn leven. Op tournee door Indië met hun ABC-cabaret werden Wim Kan en Corry Vonk door de oorlog in de Pacific overvallen. De gemobiliseerde soldaat Kan raakte in maart 1942 in krijgsgevangenschap en werd op 13 maart 1942 geïnterneerd. Om zijn vrouw Corry later te informeren over zijn wel en wee tijdens de oorlog hield hij een dagboek bij.

Dit dagboek, van een onderkoelde stijl, bevat korte notities over de eigen stemming (vaak down en vol verlangen naar Corry en huis), zijn gezondheid, gelezen boeken, gevoerde gesprekken en vooral zijn werk. Niet de fysieke arbeid. Uit deze aantekeningen wordt niet duidelijk of Kan zelf heeft gewerkt aan de spoorweg, of dat hij was vrijgesteld om op te treden voor zieken en gezonden. Naast zijn dagboek schreef Kan in ieder geval in deze jaren meer dan 100 liedjes, 6 revues en 4 toneelstukken. De gehele periode is hij opgetreden met cabaretprogramma's (vaak eenmaal per maand een nieuw), lezingen en/of toneel. Tal van liedjes zijn in deze publikatie verwerkt. Opvallend is de discrepantie tussen de korte, per-